

درآمدی بر نظام انتخاباتی و تأثیر آن بر احزاب و رقابت سیاسی

اشرف کارگر قمی ها^۱

^۱ کارشناسی ارشد علوم سیاسی از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی

چکیده

نظام انتخاباتی یا تبدیل آرا به کرسی با تأکید بر مفهوم کارآمدی یا عدالت به دو سیستم کلی نظام انتخاباتی اکثریتی و نظام انتخاباتی تناسبی تقسیم می شود؛ و هر کدام از این نظام ها، شیوه های متفاوتی برای تبدیل آرای رأی دهندگان به کرسی دارند. نظام انتخاباتی مختلط نیز با هدف سازش و بهره مندی از مزایای دو نظام کلی بالا شکل گرفت. هر حکومتی بسته به ساختار اجتماعی، اینکه کدام نظام انتخاباتی را برای تبدیل آرای به کرسی انتخاب کند باعث شکل گیری احزاب و نظام حزبی در جامعه و به تبع آن رقابت سیاسی مسالمت آمیز و یا ناسالم در جامعه می شود. گزینش نظام انتخاباتی متناسب با ساختار اجتماعی و تأثیری که در نهایت بر رقابت سیاسی در جریان چرخه ی قدرت در بین نخبگان و افکار عمومی می گذارد منجر به ثبات و یا عدم ثبات در جامعه می شود.

واژه های کلیدی: انتخابات، نظام انتخاباتی، احزاب سیاسی و رقابت سیاسی.

مقدمه:

انتخابات از جمله موضوعات میان رشته ای مهمی است که در چند دهه ی اخیر در حوزه های علمی مختلف مورد توجه خاصی قرار گرفته است. در خصوص کارکرد انتخابات در عرصه ی سیاست جوامع، دو نگرش اساسی و کلی وجود دارد؛ نگرشی که معتقد است انتخابات تنها پوسته ای از دموکراسی در کشورها می باشد و فاقد نقش در اعمال حاکمیت اراده ی عمومی است.

در مقابل این نگرش منفی نسبت به کارکرد انتخابات، نگرش دوم معتقد است، انتخابات و همه پرسشی ها فرصت های مطلوبی برای مشارکت عمومی در سطح ملی می باشند؛ به خصوص در جوامعی که احزاب و گروه های مدنی نمی توانند به عنوان نمایندگان مردمی، اراده ی عمومی را اعمال کنند، در این حالت شهروندان دیدگاه ها و قضاوت ای خود را از طریق انتخابات ابراز می کنند.

درکل، انتخابات در فرایند سیاست کشورها، عاملی در جهت تقویت اعتدال و مدارای سیاسی، انتظام بخشیدن به مسأله ی جانمایی قدرت و عامل اساسی در کاهش خشونت های سیاسی یا رقابت های ناسالم سیاسی است.

با توجه به اهمیت بحث انتخابات، قانون انتخابات در چارچوب نظام های انتخاباتی (که نحوه ی توزیع قدرت میان احزاب و گروه های سیاسی را مشخص می کند) همتراز با قانون اساسی در کشورها شناخته می شود.

سه کارکرد کلی برای انتخابات مفروض است: ۱- تعیین حکمرانان در سطح ملی، ۲- تعیین و هدایت سیاست کلی کشور ۳- اعطای مشروعیت به دولت یا سلب آن؛ که با توجه به سه کارکرد انتخابات، کارویژه ی اصلی نظام انتخاباتی تبدیل آرا به کرسی می باشد. در فرایند تبدیل آراء به کرسی، نظام های انتخاباتی بر نظام حزبی، ثبات و پایداری حکومت ها و شیوه ی رقابت سیاسی تأثیرگذار است. این سه جنبه اثرپذیر، بیان کننده ی رابطه ی نظام انتخاباتی با رقابت سیاسی است. به همین دلیل اصلاح نظام انتخاباتی همواره به عنوان یکی از مطالبات و خواسته های مهم احزاب سیاسی در بسیاری از کشورها مطرح است.

نظام های انتخاباتی به عنوان یک سیستم متشکل از مجموعه اجزا مرتبط با هم که تأثیر متقابل بر همدیگر می گذارند، تعریف می شود. این اجزا عبارتند از:

-حوزه ی انتخابیه: واحد جغرافیایی تبدیل آراء به کرسی.

- فرمول انتخاباتی یا رویه ی ریاضیاتی تبدیل آراء به کرسی.

-حد نصاب:وجود حداقل آراء مشخص برای کسب کرسی، خواه در مرحله ی اول یا مرحله ی دوم انتخابات

-شکل بیان رأی یا ساختار رأی: توانایی احزاب و گروه های سیاسی حامی کاندیداها برای تعیین اینکه چه کسانی پست های مورد نظر را به دست می آورند.

با در نظر گرفتن اجزای نظام انتخاباتی، و چالش میان اولویت دادن به بحث عدالت یا کارایی و اختلاف در مفهوم نمایندگی، سه نوع نظام انتخاباتی پدید آمد:

-نظام انتخاباتی اکثریتی

-نظام انتخاباتی تناسبی

-نظام انتخاباتی مختلط

هر کدام از نظام های مذکور در برگزیده ی روش ها و شیوه های خاصی برای تخصیص کرسی ها هستند.

انواع نظام انتخاباتی و ویژگی های آن:

• نظام انتخاباتی اکثریتی: Majority Electoral System

طرفداران نظام اکثریتی معتقدند که حکومت متعلق به گروه و حزبی است که بیشترین مقبولیت را دارد. در این نظام انتخاباتی تأکید بر کارایی است و پارلمان به عنوان سخنگوی اکثریت مطرح است. این نظام بر اساس حوزه های انتخاباتی، به نظام انتخابات تک کرسی و نظام انتخابات چند کرسی تقسیم می شود و بر اساس نحوه ی شمارش آرای به نظام انتخابات اکثریتی نسبی و مطلق تقسیم می گردد.

مزایای نظام انتخابات اکثریتی شامل ثبات و پایداری، سادگی در شیوه ی شمارش آرای و شخصی شدن رابطه ی بین رأی دهنده و رأی گیرنده می باشد.

معایب عنوان شده برای این نظام انتخاباتی نیز شامل ناعادلانه بودن این نظام، حذف گروه های کوچک از عرصه ی رقابت سیاسی، افزایش خطر منطقه گرایی و عدم توجه به مسایل ملی می باشد.

۱- گونه های مختلف نظام انتخابات اکثریتی بر اساس نحوه ی تقسیم بندی حوزه های انتخاباتی:

در این نوع تقسیم بندی، نظام انتخاباتی در دو دسته ی کلی قابل بیان است:

۱-۱- نظام اکثریتی در حوزه های تک کرسی: در این شیوه ی اخذ رأی، حوزه های انتخاباتی کوچک می شوند تا رقابت بر سر تصاحب یک کرسی باشد و در اصل تعداد حوزه های انتخابیه در کشور مساوی با تعداد کرسی های مورد نیاز پارلمان است.

۱-۲- نظام اکثریتی در حوزه های چند کرسی: در این شیوه ی اخذ رأی احزاب، بازیگران اصلی در صحنه ی رقابت انتخاباتی محسوب می شوند که غالباً از طریق ارائه فهرست و لیست های از پیش تعیین شده به رقابت با یکدیگر می پردازند. نظام فهرستی در این شیوه به اشکال مختلف قابل اجرا می باشد:

▪ فهرست بسته: در این شکل رأی دهندگان تنها حق انتخاب یکی از فهرست ها را بدون دخل و تصرف دارند. در اصل رأی دهندگان به احزاب و رهبران احزاب رأی می دهند و در نتیجه احزاب بازیگران اصلی عرصه ی رقابت انتخاباتی هستند.

▪ فهرست باز: در این شیوه ی اخذ رأی، رأی دهندگان می توانند از میان فهرست های ارائه شده از سوی احزاب سیاسی، نامزدهای مورد نظر خود را انتخاب کنند و در نهایت لیست مورد نظر خود را تنظیم نمایند. در این روش، از نفوذ احزاب سیاسی تا حدودی کاسته می شود و رأی دهندگان از آزادی عمل بیشتری برخوردار می باشند.

▪ فهرست های هم خانواده: در این شیوه ی اخذ رأی، گروه ها و احزاب سیاسی قبل از برگزاری انتخابات، فهرست های هم خانواده ی خود را مشخص می نمایند تا در صورت عدم کسب اکثریت مطلق توسط فهرست ها، فهرست های هم خانواده را کنار هم گذاشته و در نهایت هم خانواده ای که موفق به کسب اکثریت شده است به عنوان برنده ی انتخابات معرفی نمایند. در آخر به تناسب آراء هر فهرست کرسی ها میان فهرست های هم خانواده توزیع می گردد.

۲- گونه های مختلف نظام انتخابات اکثریتی بر اساس شیوه ی اخذ رأی :

۱-۲- نظام انتخاباتی اکثریتی نسبی:

این نظام انتخاباتی از نظر تاریخی از قدیمی ترین شیوه های انتخاباتی در اروپا محسوب می شود که مبتنی بر اصل سمت از آن اولین (The First The Post) می باشد و به روش های زیر قابل اجرا و برای تبدیل آراء به کرسی می باشد.

۱-۱-۲- روش اخذ رأی سمت از آن اولین: به عنوان ساده ترین شیوه در نظام انتخابات اکثریتی مطرح است که نامزدها بر اساس اکثریت ساده (نسبی) انتخاب می شوند. اما به دلیل اجحافی که در حق احزاب کوچک می شود، روش های اخذ رأی دیگر مطرح گردید.

۲-۱-۲- رأی بلوکی یا رأی جمعی: این روش دومین شیوه ی مطرح در نظام انتخابات اکثریت نسبی است که جایزه ی اکثریت نیز نامیده می شود.

۳-۱-۲- رأی واحد غیرقابل انتقال: **Single Non-Tranferable Vote**: در این روش رأی گیری، حوزه بندی انتخاباتی و تحدید حدود حوزه های انتخاباتی اهمیت می یابد چرا که می تواند ترکیب پارلمان را از لحاظ قومی، مذهبی و نژادی و... تحت تأثیر قرار دهد.

۴-۱-۲- رأی محدود: در این شیوه، احزاب کمتر از کرسی های مورد نیاز نامزد انتخاباتی معرفی می کنند تا اقلیت نیز در کسب کرسی موفق باشند.

۲-۲- نظام انتخاباتی اکثریتی مطلق:

در شیوه ی اخذ رأی نظام انتخاباتی اکثریت نسبی هیچ درصد و حدنصابی برای پیروزی در نظر گرفته نشده است و این احتمال همیشه وجود دارد که نامزد پیروز با درصد کم آراء به عنوان نماینده ی اکثریت معرفی شود و بنابراین نظام انتخاباتی اکثریتی نسبی به عنوان نظامی ناعادلانه مطرح گردید.

در نتیجه، با حفظ مؤلفه ی مثبت این نظام انتخاباتی یعنی ایجاد و حفظ ثبات و پایداری در حکومت، اصلاحاتی در آن صورت گرفت. اولین گام تعریف از لفظ اکثریت بود. از این رو نظام «اکثریت مطلق» یعنی کسب نصف آرای رأی دهندگان به علاوه یک، جایگزین نظام انتخابات اکثریت نسبی شد.

راه های دستیابی به حد نصاب $50+1\%$ عبارتند از:

۱-۲-۲- تکرار انتخابات تا رسیدن به اکثریت مطلق: این شیوه تحت عنوان انتخابات غیر مستقیم نیز نامیده می شود چرا که شرایط اولیه آن محدود بودن رأی دهندگان است؛ به این صورت که انتخاب کنندگان اولیه، افرادی را به عنوان رأی دهنده یا انتخاب کننده برمی گزینند و افراد اخیر نمایندگان پارلمان را انتخاب می کنند. در اصل این گروه به عنوان هیأت واسطی میان رأی دهندگان اولیه و نمایندگان پارلمان هستند.

مزیت این نوع نظام انتخاباتی جلوگیری از خروش احساسات عمومی است و از جمله معایب آن ارتباط کم بین رأی دهنده نخستین با نماینده ی خویش و نیز کاهش روحیه اجتماعی و آگاهی سیاسی در جامعه است.

۲-۲-۲- انتخابات دو مرحله ای: در این نظام انتخاباتی از دو شیوه ی رأی گیری استفاده می شود:

الف- رقابت بین دو نامزد برتر در دور دوم: در این شیوه احتمال عدم حضور رأی دهندگان در دور دوم بسیار قوی است چرا که بسیاری از رأی دهندگان نامزد مورد نظر خود را در دور اول بازنده دیده اند پس انگیزه ای برای شرکت در دور دوم ندارند. در صورت بروز این واقعه، نامزد پیروز می تواند نماینده ی اکثریت مطلق نباشد. راه حل مطرح شده برای این مشکل در نظر گرفتن حد نصابی از آراء رأی دهندگان ثبت نام شده می باشد.

ب- محدود کردن نامزدها در دور دوم و اعمال اکثریت نسبی: در این شیوه بیش از دو نفر به شرط کسب و احراز درصدی از آراء در دور نخست می توانند به مرحله بعدی راه پیدا کنند.

۳-۲-۲- رأی بدیل *Alternative Vote*: در این شیوه ی اخذ رأی، رأی دهنده موظف است اسامی کل نامزدها را بر اساس ترجیحات و اولویت های خود بر روی برگه ی رأی بنویسد. نحوه ی شمارش آراء و کسب کرسی در این روش اینگونه است که

در شمارش اولیه اگر نامزدی نتوانست ۵۰٪ آراء را کسب کند، آراء ضعیف ترین کاندیدا به اولویت های دوم او داده می شود و اگر دوباره ۵۰٪ احراز نشود، در مرحله ی سوم، باز آراء دومین نامزد ضعیف تر به اولویت های بعدی داده می شود. این مراحل تکرار می شود تا ۵۰٪ احراز شود و کاندیداهای پیروز مشخص شوند.

مزیت های شیوه ی اخذ رأی بدیل یا ترجیحی عبارتند از انجام چندین مرحله انتخابات در یک مرحله که منجر به صرفه جویی در وقت و هزینه ها می شود و نیز محدود شدن رأی مفید یا رأی تاکتیکی در نظام انتخابات اکثریت نسبی چرا که رأی دهندگان خواسته های واقعی خود را بر حسب اولویت بیان می کنند.

• نظام انتخاباتی تناسبی:

در این نظام انتخاباتی تأکید اصلی بر مفهوم عدالت است به عبارتی هر لیست حزبی به نسبت احراز آراء، کرسی دریافت کند. در نتیجه اگر دموکراسی را به معنای احترام به آزادی عمومی در نظر بگیریم، نظام تناسبی به نظام دموکراسی نزدیک تر است. نظام انتخاباتی تناسبی مبتنی بر ارائه لیست از طرف احزاب و یک مرحله ای می باشد. در این شیوه، کرسی ها در دو مرحله تقسیم می شوند: یکبار تقسیم کرسی به هر لیست و در مرحله ی دوم تقسیم کرسی در هر لیست.

این نحوه ی تقسیم، روش های خاصی (قواعد رأی گیری) را در بر می گیرد که نمایانگر درجات مختلف از تناسبی بودن است. در نظام انتخاباتی تناسبی، برای محاسبه آرای هر حوزه، ابتدا خارج قسمت انتخاباتی هر حوزه مشخص می شود و احزاب سیاسی به اندازه ی ضریب این خارج قسمت، دارای کرسی نمایندگی خواهند شد و در این شیوه همیشه درصدی از آرای مازاد وجود دارد.

$$\text{تعداد کل آرای هر حوزه} \div \text{تعداد کل کرسی های هر حوزه} = \text{خارج قسمت هر حوزه} \rightarrow \boxed{Q=V/S}$$

$$\text{تعداد رأی هر حزب} \div \text{خارج قسمت هر حوزه} = \text{تعداد کرسی ها بر حسب میزان رأی}$$

شیوه های اخذ رأی در :

۱- **نظام انتخابات تناسبی کامل (سراسری):** این شیوه ی اخذ رأی به عنوان آسان ترین و علمی ترین روش در نظام انتخاباتی تناسبی مطرح می باشد که خارج قسمت انتخاباتی در سطح ملی، تعیین می شود و بعد به ازای باقیمانده احزاب در هر حوزه به آنها کرسی اختصاص داده می شود. در این روش به آرای مازاد نیز توجه شده و از هدر رفت رأی و نادیده گرفتن افکار عمومی جلوگیری می شود.

$$\text{کل آراء احزاب در سطح کشور} \div \text{تعداد کرسی های مورد نیاز در کل کشور} = \text{خارج قسمت در سطح ملی} \rightarrow \boxed{Q=V/S}$$

$$\text{مجموع آراء مازاد هر حزب در حوزه های مختلف} \div \text{خارج قسمت انتخاباتی} = \text{آراء مازاد}$$

ایراد وارد شده به این شیوه این است که احزاب کوچک نیز می توانند کرسی دریافت کنند و این امر موجب عدم ثبات در نظام سیاسی می شود.

۲- **نظام انتخاباتی تناسبی تقریبی:** در این شیوه، کسب درصد مشخص و حدنصاب شرط سهیم شدن در توزیع کرسی ها محسوب می شود و آرای مازاد در سطح ملی محاسبه نمی شود، بلکه در همان حوزه ی انتخابیه به ازای آرای اضافی هر لیست به صورت تقریبی کرسی داده می شود.

۳- **تک رأی قابل انتقال:** این شیوه ی اخذ رأی به رأی بدیل در نظام اکثریتی در حوزه های تک کرسی شباهت دارد. در این نظام انتخاباتی، رأی دهندگان در برگه ی رأی نام نامزدها را بر حسب اولویت مورد نظر می نویسند؛ و با **روش دروپ**، حد نصابی برای نامزدها در نظر گرفته می شود. $(V/(S+1)+1)$ در این مرحله نامزدهای که به میزان حدنصاب رأی دریافت کرده اند، انتخاب می شوند. آرای مازاد انتخاب شدگان را در مرحله ی آخر به اولویت های بعدی آنها می دهند تا تمام کرسی ها تصاحب شود. در صورت وجود کرسی، ضعیف ترین نامزد حذف شده و آرای او به اولویت های بعدی او داده می شود. این عمل تا خالی نماندن کرسی ها ادامه می یابد.

این مسئله منجر به طولانی شدن شمارش آراء می گردد که از جمله معایب ذکر شده در این شیوه ی اخذ رأی می باشد، و نتیجه انتخابات را غیر قابل پیش بینی می کند.

۴- **خارج قسمت انتخاباتی:** این شیوه متداول ترین شیوه ی تخصیص کرسی ها در نظام تناسبی می باشد؛ که از تقسیم تعداد آراء به تعداد کرسی ها حاصل می شود. (V/S) برای رفع مشکل آراء مازاد، روش های زیر مد نظر قرار گرفته است:

۴-۱- **روش باقی مانده:** که با سه شیوه ی مختلف دسته بندی می شود:

۴-۱-۱- **روش هیر Hear:** در این روش نظام انتخاباتی مبتنی بر اشخاص است، که ابتدا خارج قسمت انتخاباتی تعیین می گردد (V/S) و سپس به میزان درصد آراء کسب شده توسط هر حزب به آن کرسی داده می شود. در مرحله بعد با حساب باقی مانده ها، احزابی که باقی مانده ی بیشتری داشتند، کرسی های باقی مانده به ترتیب اولویت بین آنها تقسیم می شود.

۴-۱-۲- **روش دروپ یا بیشوف:** این روش به منظور اصلاح روش هیر و جلوگیری از ورود احزاب کوچک به پارلمان ایجاد شد. نحوه ی محاسبه در این روش تقسیم کل آراء بر کل تعداد کرسی ها بعلاوه عدد یک است و مجموع معادل در عدد یک جمع می شود. $(V/(S+1)+1)$

۴-۱-۳- **روش سراسری یا امپریالی:** در این شیوه به منظور کسب کرسی به نسبت آراء اخذ شده و کم کردن حضور احزاب کوچک کل آراء بر کل کرسی ها تقسیم و در عدد دو جمع می شود. $(V/S+2)$ در این روش در همان مرحله اول شمارش، تکلیف کرسی ها مشخص می شود و نیازی به محاسبه ی باقی مانده ها نیست.

۴-۲- **روش میانگین بیشتر:** در این روش، از طریق محاسبه ی مقسوم علیه، آراء به کرسی تبدیل می شوند؛ به این صورت که آراء هر حزب، تقسیم بر مجموعه ای از مقسوم علیه ها می شود تا میانگین به دست آید. هر حزبی که پس از انجام این محاسبه، میانگین بیشتری را به خود اختصاص دهد، صاحب یک کرسی می شود و سپس آرای آن، تقسیم بر مقسوم علیه های بعدی می شود. این فرایند تا تخصیص تمام کرسی ها ادامه خواهد یافت. سه روش مختلف برای محاسبه ی میانگین وجود دارد، که هر یک به نام مبدع آن نامیده می شود.

۱-۲-۴- روش دونت: در این روش، آرای فهرست ها بر مجموعه ای از اعداد صحیح (۱-۲-۳ و...) تقسیم می شود. عدد به دست آمده را میانگین می نامند، و به نسبت میانگین به دست آمده به لیست های حزبی کرسی داده می شود. این عمل تا پر شدن ظرفیت کل کرسی ها ادامه می یابد.

این نظام نسبت به نظام بزرگترین باقی مانده تناسبی تر می باشد اما به نفع احزاب بزرگتر است.

۲-۲-۴- نظام سنت لاگ: در این روش آراء فهرست ها بر مجموعه ای از اعدادی با نتایج تناسبی تر (۱-۳-۵-...) تقسیم می شود. این روش در عمل به نفع احزاب کوچک تر است. در برخی کشورها برای جلوگیری از ورود احزاب کوچکتر به پارلمان، حد نصابی در نظر گرفته می شود.

۳-۲-۴- نظام اصلاح شده سنت لاگ: در این روش به جای تقسیم آراء بر مجموع اعدادی با شروع عدد یک، از $\frac{1}{4}$ آغاز می گردد. با این روش احزاب بسیار کوچک امکان دستیابی به کرسی پارلمان را از دست می دهند.

در مقایسه سه روش محاسبه ی میانگین بیشتر، روش دونت از اصل تناسبی بودن فاصله ی بیشتری نسبت به دو روش دیگر دارد و در روش سنت لاگ به دلیل حضور در رقابت سیاسی و مبارزه ی انتخاباتی به اصل تناسبی نزدیکتر است.

• نظام انتخاباتی مختلط (تلفیقی):

این نظام در اصل تلاشی است برای سازش بین دو نظام انتخاباتی اکثریتی و تناسبی به هدف بهره مندی از مزایای هر دو نظام انتخاباتی؛ یعنی هم رعایت اصل عدالت و هم داشتن حکومتی پایدار و نیز دور بودن از معایب هر دو نظام قبلی. در نظام انتخاباتی مختلط به طور همزمان از فرمول های انتخاباتی متفاوت استفاده می شود و رأی دهنده در یک برهه ی رأی نام نامزد مورد نظر خود را در چارچوب حوزه ی انتخابیه کوچک می نویسد و در برهه ی رأی دوم نام لیست (فهرست) حزبی مورد نظر را در یک حوزه ی انتخابیه بزرگتر یادداشت می کند.

◀ جایگاه نظری نظام انتخاباتی و تأثیر آن بر احزاب و رقابت سیاسی

دموکراسی به عنوان حکومتی مردم سالار مستلزم دو اصل کلی نظارت همگانی بر تصمیم گیری جمعی و داشتن حق برابر در اعمال این نظارت می باشد. هراندازه که این دو اصل در تصمیم گیری های یک اجتماع بیشتر تحقق یابد، آن اجتماع دموکراتیک تر خواهد شد. یکی از مسیرهای دستیابی به این دو اصل ایجاد حزب سیاسی است.

دوورژه بیان می کند، احزاب سیاسی مدرن ابتدا در درون پارلمان ها شکل گرفتند و گسترش حق رأی باعث گسترش قلمرو فعالیت احزاب در خارج از پارلمان شد. با گسترش و عمومیت یافتن حق رأی نظام انتخاباتی اهمیت یافت و نیازمندی به آن احساس شد.

در تعریف از دموکراسی به عنوان شکلی از حکومت که شیوه ی تشکیل حکومت را پی ریزی می کند، انتخابات اهمیت بیشتری می یابد. چرا که در این تعریف وجود دولت شفاف و پاسخگو، برگزاری انتخابات آزاد و عادلانه، رعایت حقوق مدنی و سیاسی و وجود جامعه مدنی از عناصر تشکیل دهنده ی یک نظام دموکراتیک می باشد. این چهار عنصر به عنوان هرم دموکراسی در برگیرنده ی موضوع انتخابات است. در این میان رقابت در انتخابات به عنوان عمده ترین ابزاری است که مقامات دولتی را ناگزیز به پاسخگویی در مقابل مردم و تن دادن به نظارت آنها می کند. خاصیت مهم دیگر انتخابات آزاد، تضمین برابری سیاسی بین شهروندان، هم در زمینه ی دستیابی به سمت های دولتی و هم در مورد ارزش رأی آنهاست. در این راستا، برپایی انتخابات آزاد و عادلانه در وهله ی اول منوط به وجود سیستم انتخاباتی است.

از جمله ابزارهای دموکراسی، نظام حزبی است که در ارتباط مستقیم با نظام انتخاباتی است. نظام حزبی در برگیرنده ی مفهوم رقابت سیاسی است و در زمان انتخابات، فعالیت اصلی و مهم احزاب سیاسی آغاز می گردد که با تأثیرگذاری بر افکار

رأی دهندگان در جهت کسب آرای بیشتر تلاش می کنند. شیوه ی رقابت سیاسی بین گروه های سیاسی نیز متأثر از نوع نظام حزبی است.

نظام حزبی به عنوان مجموعه ای از روابط متقابل میان احزاب سیاسی با هم از یکسو و احزاب با حکومت از سوی دیگر می باشد.

نظام انتخاباتی تعیین کننده ی نتایج انتخابات، ماهیت نظام حزبی و شمار احزاب عمده، تک حزبی یا ائتلافی شدن کابینه ها و انسجام درونی احزاب سیاسی نیز می باشد. به نحوی که با نظام انتخاباتی می توان تغییر ماهوی در دموکراسی ها ایجاد کرد. الیور ایل معتقد است نظام انتخاباتی یک کشور، تعیین کننده ی قانون بازی و رقابتی است که میان گروه های مختلف سیاسی در جریان است، چرا که قانون انتخابات و نظام انتخاباتی، چگونگی توزیع قدرت میان احزاب و گروه های سیاسی را مشخص می کند.

کولارد نیز قانون انتخاباتی یک کشور را همتراز قانون اساسی آن کشور محسوب می کند. چرا که قانون انتخاباتی تعیین کننده ی ثبات و پایداری یا ضعف و قدرت حکومت است.

نظام های انتخاباتی بر جنبه های مختلفی از زندگی سیاسی-اجتماعی انسان اثرگذار است؛ که یکی از این جنبه ها رقابت سیاسی می باشد. در این میان مهمترین دغدغه ی احزاب سیاسی در هر کشوری حضور و پیروزی در انتخابات می باشد و آن نیز در گروهی نظام انتخاباتی است.

دوورژه لازمه ی رقابت را وجود حداقل دو رقیب می داند، بنابراین اصل وجود رقابت سیاسی، تعدد احزاب است. در نظام های رقابتی سه نوع نظام حزبی متصور است. از عوامل مؤثر در طبقه بندی نظام حزبی، در سیستم رقابتی می توان به میزان حمایت رأی دهندگان از حزب و حضور در پارلمان و دولت و ثبات و پایداری در شیوه های اخذ رأی یعنی نظام انتخاباتی اشاره کرد.

نظام های حزبی به نظام چند حزبی، نظام دو حزبی و نظام حزب مسلط دسته بندی می شوند. نظام انتخاباتی از جمله عواملی است که بر احزاب سیاسی از نظر تعدد و نحوه ی عملکرد رقابتی تأثیر می گذارد. در این راستا دوورژه بیان می کند که:

- ۱- سیستم انتخابات نمایندگان به تناسب آراء هر گروه، با سیستم احزاب متعدد مستقل و ثابت تطبیق می کند.
  - ۲- اخذ رأی دو مرحله ای و با اکثریت نسبی با سیستم احزاب متعدد، ملایم، تابع و نسبتاً ثابت تطبیق می کند.
  - ۳- سیستم انتخاباتی با اکثریت آراء و یک مرحله ای، با سیستم دوحزبی و با تناوب قدرت احزاب مستقل مطابقت دارد.
- در نظام انتخاباتی اکثریتی احزاب کوچک امیدی به کسب کرسی و پیروزی ندارند، در نتیجه به سمت یکی از دو حزب عمده و بزرگ گرایش می یابند؛ ثمره این پدیده دوقطبی شدن جامعه و رأی دهی مفید یا تاکتیکی و در نهایت ظهور و تثبیت نظام دو حزبی در جامعه می باشد.

در سیستم اخذ رأی دو مرحله ای به دلیل ائتلاف در دور دوم، نظام چند حزبی با احزاب ضعیف پدیدار می شود. در این نظام انتخاباتی، رأی دهندگان در مرحله ی اول بر حسب علایق خود رأی داده و از دادن رأی مفید پرهیز می کنند. اما در مرحله ی دوم که مرحله نتیجه بخشی است، رأی دهندگان اقدام به دادن رأی مفید می کنند و احزاب نیز برای پیروزی در مبارزه ی انتخاباتی از افراد با نفوذ حمایت می کنند. در اصل این سیستم رأی گیری به جای احزاب، افراد مطرح می شوند.

در نظام انتخاباتی تناسبی احزاب برای پیروزی و کسب کرسی نیازی به ائتلاف نمی بینند و هر حزب بر حسب میزان آراء خود کرسی دریافت می کند. در این نظام انتخاباتی احزاب سیاسی، اقدام به ارائه لیست های انتخاباتی می کنند. دوورژه تأکید می کند در هیچ کشور جهان، سیستم تناسبی یک سیستم دو حزبی را نیافریده و یا حفظ نکرده است. در نظام انتخاباتی تناسبی، گروه های داخلی حزب تمایل به مداومت دارند. این سیستم اخذ رأی مانع از این است که گروه های مختلف به وسیله ی رقیب منکوب شوند.

نظام انتخاباتی اکثریتی یک مرحله ای با تقسیم حوزه ی انتخابیه ی تک کرسی نیز منجر به ایجاد حزب مسلط می شود. به گفته دوورژه حزب مسلط حزبی است که از دیگر احزاب بزرگتر باشد و در رأس تمام احزاب قرار گیرد و برای مدت زمانی با سایر احزاب رقیب فاصله داشته باشد.

ژان بلاندل معتقد است قوانین دوورژه در خارج از حوزه ی اقیانوس اطلس مصادیق کمی دارد. ژان بلاندل در کتاب حکومت مقایسه ای خود بیان می دارد تأثیر نظام انتخاباتی بر احزاب سیاسی زمانی مشهود می شود و واقعاً تأثیرگذاری صورت می گیرد که احزاب از بطن جامعه باشند و به نوعی احزاب از نوع توده ای مشروع باشند. در غیر این صورت حتی اگر دوره ای طولانی از حیات آنان نیز بگذرد؛ شرایط رقابت به گونه ای است که احتمالاً تأثیرات مکانیکی نظام های انتخاباتی را در طی زمان رو به کاهش می گذارد.

ائتلاف بین احزاب، انصراف و یا ترک عرصه ی رقابت از دیگر تأثرات نظام انتخاباتی بر احزاب سیاسی است.

ائتلاف های انتخاباتی بر حسب روش اخذ رأی و درجه همبستگی احزاب سیاسی انواع مختلف دارد که می تواند به صورت های زیر بروز کند:

- معرفی کاندیداهای مشترک یا لیست های مشترک در دور اول و یا در سیستم یک نوبتی.
  - انصراف های متقابل در دور دوم
  - موافقت برای تقسیم بقیه کرسی ها در بعضی سیستم های انتخاباتی تناسبی.
- نظام انتخاباتی اکثریتی دو مرحله ای باعث ایجاد ائتلاف های عمیق می شود. در این سیستم اخذ رأی چون احزاب سیاسی در شرایط نسبتاً یکسانی با یکدیگر هستند ائتلاف شکل توافق دارد و در نتیجه ائتلاف ها انعطاف ناپذیر است.
- در مقابل در نظام انتخاباتی تناسبی ائتلاف رخ نمی دهد؛ چرا که احزاب نیازی به ائتلاف برای کسب کرسی ندارند. در اصل احزاب مستقل هستند و به تنهایی در برابر رأی دهندگان خود قرار می گیرند.

دموکراسی به عنوان حکومتی مردم سالار مستلزم دو اصل کلی نظارت همگانی بر تصمیم گیری جمعی و داشتن حق برابر در اعمال این نظارت می باشد. هراندازه که این دو اصل در تصمیم گیری های یک اجتماع بیشتر تحقق یابد، آن اجتماع دموکراتیک تر خواهد شد. یکی از مسیرهای دستیابی به این دو اصل ایجاد حزب سیاسی است.

دوورژه بیان می کند، احزاب سیاسی مدرن ابتدا در درون پارلمان ها شکل گرفتند و گسترش حق رأی باعث گسترش قلمرو فعالیت احزاب در خارج از پارلمان شد. با گسترش و عمومیت یافتن حق رأی نظام انتخاباتی اهمیت یافت و نیازمندی به آن احساس شد.

در تعریف از دموکراسی به عنوان شکلی از حکومت که شیوه ی تشکیل حکومت را پی ریزی می کند، انتخابات اهمیت بیشتری می یابد. چرا که در این تعریف وجود دولت شفاف و پاسخگو، برگزاری انتخابات آزاد و عادلانه، رعایت حقوق مدنی و سیاسی و وجود جامعه مدنی از عناصر تشکیل دهنده ی یک نظام دموکراتیک می باشد. این چهار عنصر به عنوان هرم دموکراسی در برگیرنده ی موضوع انتخابات است. در این میان رقابت در انتخابات به عنوان عمده ترین ابزاری است که مقامات دولتی را ناگزیر به پاسخگویی در مقابل مردم و تن دادن به نظارت آنها می کند. خاصیت مهم دیگر انتخابات آزاد، تضمین برابری سیاسی بین شهروندان، هم در زمینه ی دستیابی به سمت های دولتی و هم در مورد ارزش رأی آنهاست. در این راستا، برپایی انتخابات آزاد و عادلانه در وهله ی اول منوط به وجود سیستم انتخاباتی است.

از جمله ابزارهای دموکراسی، نظام حزبی است که در ارتباط مستقیم با نظام انتخاباتی است. نظام حزبی در برگیرنده ی مفهوم رقابت سیاسی است و در زمان انتخابات، فعالیت اصلی و مهم احزاب سیاسی آغاز می گردد که با تأثیرگذاری بر افکار

رأی دهندگان در جهت کسب آرای بیشتر تلاش می کنند. شیوه ی رقابت سیاسی بین گروه های سیاسی نیز متأثر از نوع نظام حزبی است.

نظام حزبی به عنوان مجموعه ای از روابط متقابل میان احزاب سیاسی با هم از یکسو و احزاب با حکومت از سوی دیگر می باشد.

نظام انتخاباتی تعیین کننده ی نتایج انتخابات، ماهیت نظام حزبی و شمار احزاب عمده، تک حزبی یا ائتلافی شدن کابینه ها و انسجام درونی احزاب سیاسی نیز می باشد. به نحوی که با نظام انتخاباتی می توان تغییر ماهوی در دموکراسی ها ایجاد کرد. الیور ایل معتقد است نظام انتخاباتی یک کشور، تعیین کننده ی قانون بازی و رقابتی است که میان گروه های مختلف سیاسی در جریان است، چرا که قانون انتخابات و نظام انتخاباتی، چگونگی توزیع قدرت میان احزاب و گروه های سیاسی را مشخص می کند.

کولارد نیز قانون انتخاباتی یک کشور را همتراز قانون اساسی آن کشور محسوب می کند. چرا که قانون انتخاباتی تعیین کننده ی ثبات و پایداری یا ضعف و قدرت حکومت است.

نظام های انتخاباتی بر جنبه های مختلفی از زندگی سیاسی-اجتماعی انسان اثرگذار است؛ که یکی از این جنبه ها رقابت سیاسی می باشد. در این میان مهمترین دغدغه ی احزاب سیاسی در هر کشوری حضور و پیروزی در انتخابات می باشد و آن نیز در گروهی نظام انتخاباتی است.

دوورژه لازمه ی رقابت را وجود حداقل دو رقیب می داند، بنابراین اصل وجود رقابت سیاسی، تعدد احزاب است. در نظام های رقابتی سه نوع نظام حزبی متصور است. از عوامل مؤثر در طبقه بندی نظام حزبی، در سیستم رقابتی می توان به میزان حمایت رأی دهندگان از حزب و حضور در پارلمان و دولت و ثبات و پایداری در شیوه های اخذ رأی یعنی نظام انتخاباتی اشاره کرد.

نظام های حزبی به نظام چند حزبی، نظام دو حزبی و نظام حزب مسلط دسته بندی می شوند. نظام انتخاباتی از جمله عواملی است که بر احزاب سیاسی از نظر تعدد و نحوه ی عملکرد رقابتی تأثیر می گذارد. در این راستا دوورژه بیان می کند که:

- ۱- سیستم انتخابات نمایندگان به تناسب آراء هر گروه، با سیستم احزاب متعدد مستقل و ثابت تطبیق می کند.
  - ۲- اخذ رأی دو مرحله ای و با اکثریت نسبی با سیستم احزاب متعدد، ملایم، تابع و نسبتاً ثابت تطبیق می کند.
  - ۳- سیستم انتخاباتی با اکثریت آراء و یک مرحله ای، با سیستم دوحزبی و با تناوب قدرت احزاب مستقل مطابقت دارد.
- در نظام انتخاباتی اکثریتی احزاب کوچک امیدی به کسب کرسی و پیروزی ندارند، در نتیجه به سمت یکی از دو حزب عمده و بزرگ گرایش می یابند؛ ثمره این پدیده دوقطبی شدن جامعه و رأی دهی مفید یا تاکتیکی و در نهایت ظهور و تثبیت نظام دو حزبی در جامعه می باشد.

در سیستم اخذ رأی دو مرحله ای به دلیل ائتلاف در دور دوم، نظام چند حزبی با احزاب ضعیف پدیدار می شود. در این نظام انتخاباتی، رأی دهندگان در مرحله ی اول بر حسب علایق خود رأی داده و از دادن رأی مفید پرهیز می کنند. اما در مرحله ی دوم که مرحله نتیجه بخشی است، رأی دهندگان اقدام به دادن رأی مفید می کنند و احزاب نیز برای پیروزی در مبارزه ی انتخاباتی از افراد با نفوذ حمایت می کنند. در اصل این سیستم رأی گیری به جای احزاب، افراد مطرح می شوند.

در نظام انتخاباتی تناسبی احزاب برای پیروزی و کسب کرسی نیازی به ائتلاف نمی بینند و هر حزب بر حسب میزان آراء خود کرسی دریافت می کند. در این نظام انتخاباتی احزاب سیاسی، اقدام به ارائه لیست های انتخاباتی می کنند. دوورژه تأکید می کند در هیچ کشور جهان، سیستم تناسبی یک سیستم دو حزبی را نیافریده و یا حفظ نکرده است. در نظام انتخاباتی تناسبی، گروه های داخلی حزب تمایل به مداومت دارند. این سیستم اخذ رأی مانع از این است که گروه های مختلف به وسیله ی رقیب منکوب شوند.

نظام انتخاباتی اکثریتی یک مرحله ای با تقسیم حوزه ی انتخابیه ی تک کرسی نیز منجر به ایجاد حزب مسلط می شود. به گفته دوورژه حزب مسلط حزبی است که از دیگر احزاب بزرگتر باشد و در رأس تمام احزاب قرار گیرد و برای مدت زمانی با سایر احزاب رقیب فاصله داشته باشد.

ژان بلاندل معتقد است قوانین دوورژه در خارج از حوزه ی اقیانوس اطلس مصادیق کمی دارد. ژان بلاندل در کتاب حکومت مقایسه ای خود بیان می دارد تأثیر نظام انتخاباتی بر احزاب سیاسی زمانی مشهود می شود و واقعاً تأثیرگذاری صورت می گیرد که احزاب از بطن جامعه باشند و به نوعی احزاب از نوع توده ای مشروع باشند. در غیر این صورت حتی اگر دوره ای طولانی از حیات آنان نیز بگذرد؛ شرایط رقابت به گونه ای است که احتمالاً تأثیرات مکانیکی نظام های انتخاباتی را در طی زمان رو به کاهش می گذارد.

ائتلاف بین احزاب، انصراف و یا ترک عرصه ی رقابت از دیگر تأثرات نظام انتخاباتی بر احزاب سیاسی است.

ائتلاف های انتخاباتی بر حسب روش اخذ رأی و درجه همبستگی احزاب سیاسی انواع مختلف دارد که می تواند به صورت های زیر بروز کند:

- معرفی کاندیداهای مشترک یا لیست های مشترک در دور اول و یا در سیستم یک نوبتی.
  - انصراف های متقابل در دور دوم
  - موافقت برای تقسیم بقیه کرسی ها در بعضی سیستم های انتخاباتی تناسبی.
- نظام انتخاباتی اکثریتی دو مرحله ای باعث ایجاد ائتلاف های عمیق می شود. در این سیستم اخذ رأی چون احزاب سیاسی در شرایط نسبتاً یکسانی با یکدیگر هستند ائتلاف شکل توافق دارد و در نتیجه ائتلاف ها انعطاف ناپذیر است.

در مقابل در نظام انتخاباتی تناسبی ائتلاف رخ نمی دهد؛ چرا که احزاب نیازی به ائتلاف برای کسب کرسی ندارند. در اصل احزاب مستقل هستند و به تنهایی در برابر رأی دهندگان خود قرار می گیرند.

در نظام اخذ رأی اکثریتی دو مرحله ای به جز ائتلاف گاهی احزاب کوچک به نفع احزاب بزرگتر کنار می روند و یا اعلام انصراف می کنند. در حالت انصراف کاندیداهای انصراف کننده از رأی دهندگان خود می خواهند که به رقیب تعیین شده رأی دهند.

دوورژه نمونه ی دیگر تأثیر گذاری نظام انتخاباتی بر نظام حزبی را در تعیین کاندیداهای می داند و معتقد است عوامل چندی منجمله رژیم اخذ رأی و طرز ترکیب احزاب و نیز قوانین انتخاباتی بر میزان نفوذ و تأثیر احزاب در کاندیدا شدن افراد تأثیر دارد. به عبارتی تنها احزاب سیاسی حق تعیین کاندیداهای را دارند و نامزدهای انتخاباتی باید در لوای یک حزب خود را به رأی دهندگان معرفی کنند.

نظام انتخاباتی بر استقلال نمایندگان نیز اثر می گذارد. در نظام انتخاباتی تناسبی چون احزاب برای شرکت در رقابت انتخاباتی می بایستی لیست حزبی ارائه دهند، پس نامزدهای مستقل وجود ندارد، بنابراین نمایندگان پارلمان تابع رهبران حزبی خود هستند. در نظام انتخاباتی اکثریتی چه اکثریت مطلق و یا اکثریت نسبی استقلال بیشتری در حوزه های انتخابیه وجود دارد. در اصل رابطه ی شخصی بین رأی دهندگان و کاندیداهای وجود دارد و رأی دهندگان به افراد رأی می دهند نه احزاب سیاسی.

در نظام انتخاباتی یک مرحله ای (سمت از آن اولین) که نظام دو حزبی را در برمی گیرد، کمیته های انتخاباتی بر کاندیداهای در صحنه ی رقابت سیاسی مسلط هستند، چرا که کاندیداهای در چارچوب یکی از دو حزب عمده وارد عرصه ی مبارزه انتخاباتی شود.

نظام های انتخاباتی می تواند به عنوان عامل ترمز کننده و یا تسریع کننده در عملکرد حزب تأثیرگذار باشد.

نظام انتخاباتی به صورت غیر مستقیم بر شدت رقابت بین گروه ها و احزاب تأثیر می گذارد. همانطور که گفته شد نظام دو حزبی ثمره ی نظام انتخاباتی یک مرحله ای است و در نظام دو حزبی شدت رقابت در انتخابات افزایش می یابد. به گفته دوورژه سیستم یک نوبتی اخذ رأی، موجب دوئل انتخاباتی در هر حوزه می شود. در این نوع سیستم اخذ رأی، احزاب سیاسی شرکت کننده یا برنده کامل اند یا بازنده ی تمام. در نتیجه رقابت به شدت صورت می گیرد، به نحوی که افزایش شتابان آن ممکن است منجر به شکاف های عمیق اجتماعی شود. به همین علت است که در جوامع در حال نوسازی رقابت دو حزبی به وسیله کودتاهای نظامی محدود شده و خطوط قرمز بر آن متصور شده است. در کل در ذات نظام دو حزبی، میل به گسترش شتابان مشارکت سیاسی که برآمده از رقابت سیاسی است افزایش می یابد.

در مقابل در نظام چند حزبی که متأثر از نظام انتخاباتی دو مرحله ای می باشد؛ احزاب در مرحله ی اول با آرامش در عرصه ی رقابت انتخاباتی وارد می شوند، زیرا نتیجه ی انتخابات مشخص نمی شود و انتخابات به مرحله ی دوم کشیده خواهد شد. مرحله ی دوم یا مرحله ی ائتلاف های حزبی، احزاب را وادار می کند تا از تبلیغات منفی دور کند. زیرا احتمال دارد رقیب مرحله ی اول انتخابات، متحد مرحله ی دوم شود. بنابراین در عرصه ی رقابت سیاسی، محافظه کاری رعایت می شود و کاندیداها تلاش می کنند بدون تهییج افکار عمومی و رأی دهندگان، وارد مرحله ی دوم انتخابات شود. در مرحله ی دوم انتخابات رقابت شدت می گیرد و هر حزب (هر ائتلاف) در تلاش کامل برای کسب پیروزی در انتخابات می باشد.

در نظام انتخاباتی تناسبی، احزاب سیاسی متعددی با همدیگر به رقابت می پردازند و هر حزب در سعی می کند که سهم بیشتری از کرسی ها را نصیب خود کند. نظام انتخاباتی تناسبی فاقد تبلیغات منفی است زیرا در مرحله ی تشکیل حکومت، احزاب مجبور به ائتلاف با یکدیگر هستند. فقدان تبلیغات منفی در مبارزات انتخاباتی در نظام تناسبی باعث می شود گروه ها و احزاب کوچک نیز وارد مجلس شده و گروه ها و احزاب جدید ظهور یابند. این امر به میزان رقابت سیاسی در عرصه ی اجتماعی می افزاید. با توجه به آنچه بیان شد باید در گزینش نظام انتخاباتی متناسب با ساختار اجتماعی توجه کرد.

منابع:

۱. ایوبی، حجت الله. اکثریت چگونه حکومت می کند؟. تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۹
۲. ایوبی، حجت الله. پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب. تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۹
۳. آقا بخشی، علی، با همکاری مینو افشار راد. فرهنگ سیاسی. تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۹
۴. بشیریه، حسین. درس های دموکراسی. تهران: موسسه پژوهشی نگاه معاصر. ۱۳۸۰
۵. بلاندل، جان. حکومت مقایسه ای. ترجمه ی علی مرشد زاده. تهران: انتشارات مرکز اسناد اسلامی. ۱۳۷۸
۶. بیتهم، دیوید. دموکراسی چیست؟. ترجمه ی شهرام تبریزی. تهران: نشر ققنوس، ۱۳۷۶
۷. دوورژه، موریس. احزاب سیاسی. ترجمه ی رضا علوی. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵
۸. دوورژه، موریس. اصول علم سیاست. ترجمه ی ابوالفضل قاضی شریعت پناهی. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۶
۹. عمید، حسن. فرهنگ عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷، جلد اول
۱۰. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات امیرکبیر، جلد اول
۱۱. میل، جان. استوارت. تأملاتی در حکومت انتخاباتی. ترجمه ی علی رامین. تهران: نشر نی
۱۲. هانتینگتون، ساموئل. موج سوم دموکراسی. ترجمه ی احمد شمس. تهران: انتشارات روزنه، ۱۳۷۳.